

**ГРАФІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЗНАСЦІ ВЕРШАВАНАЙ
МОВЫ РЫГОРА БАРАДУЛІНА**

Графічны ўзровень мовы патрабуе ўвагі з боку лінгвістаў, на што даўно звяртаюць увагу навукоўцы. Так, Ю. М. Лотман зазначае: «Графічная структура верша амаль не вывучана. У пачатку папярэдніх заўваг можна вылучыць графіку рытма-сінтаксічнай інтанацыі (прабелы, размяшчэнне вершаў) і графіку лексічнай інтанацыі (шрыфты)» [1, с. 78-79]. Думаецца, навуковец таксама слухна зазначае, што адметнасць афармлення тэксту выразна відаць «у параўнанні са звычайным маўленнем, дзе графічная структура не з'яўляецца асаблівай сістэмай выразнасці, а з'яўляецца графічнай формай вуснай мовы» [1, с. 77], і што «паэтычны тэкст сваёй агульнай устаноўкай на максімальную ўпарадкаванасць мае на ўвазе прэзумпцыю і графічнай упарадкаванасці» [1, с. 77]. Важкім аргументам вылучэння графічнага ўзроўню мовы як асобнай маўленчай сістэмы тэксту, у тым ліку, мяркуем, і як крыніцы выразнасці маўлення, навукоўца вызначае тое, што «вуснае жыццё мастацкага тэксту рэгулюецца выканальніцтвам (дэкламацыяй), пісьмовы тэкст павінен мець адпаведныя знакі арганізацыі. Гэту ролю выконвае графіка.» [1, с. 81]. Сапраўды, неаднародны ў графічным афармленні тэкст патрабуе ўвагі лінгвіста і чытача: сродкі графікі становяцца спосабам зместавага ўпарадкавання тэксту і спосабам прыцягнення ўвагі.

З дапамогай графічных сродкаў (як правіла, у мове паэзіі) аўтары выдзяляюць радзей літары, часцей – тыя словы / сказы, якія маюць адметную сэнсава-эмацыйную нагрузку. Гэта могуць быць і апорна моцныя моманты тэксту, сярод якіх назва твора, радкі з указаннем адрасата, напрыклад, у прысвячэннях, эпіграф, завязка / першы радок тэксту, заключныя радкі / радок ці канцавое слова / яго частка) ці іншыя словы, якія выяўляюць ідэйна-эмацыйны змест, “высвечваюць” глыбіню падтэксту. У адпаведнасці з гэтым, мяркуем: нельга сцвярджаць, што ўсе графічныя сродкі ствараюць «другі (фонавы, ілюстрацыйна-сімвалічны) план як тэксту, так і асобнаму слову, асобнаму радку» [2, с. 529].

Графічныя сродкі выразнасці ўтвараюць так званыя прыёмы кантраснага акцэнтавання (сродкі акцэнтавання часам называюць астэрызмамі – грэч. aster – зорка: навукоўцы адзначаюць, што змест гэтага тэрміна ўтрымлівае падабенства выдзеленых у тэксце адзінак да зо-

рак, якія кантрасна вылучаюцца на фоне начнога неба) [2, с. 62]. Таксама справядліва падкрэсліваецца: увагу не можа не прыцягваць тое, што рэзка і кантрасна вылучаецца на фоне падобных аб'ектаў па колеры, памеры, форме ці па іншых параметрах, якія ўспрымаюцца ў дадзеным выпадку сенсорна; зрокава; лічыцца, што праз фігуры дадзенага падкласа кампанент маўлення можа вылучацца «графічна ці фанетычна».

Як вядома, у пісьмовым маўленні для вылучэння асобных слоў, словазлучэнняў, сказаў, радкоў / чатырохрадкоўяў / абзацаў і інш. выкарыстоўваюцца падкрэсліванне, петыт, тлусты шрыфт, курсіў, друкаваныя літары, вялікая літара, іншамоўная графіка і іншыя «тыпаграфічныя сродкі акцэнтавання» [3, с. 23]. Ва ўсіх падобных выпадках «шрыфт можа ўносіць асаблівыя адценні ў сэнс маўлення», а таксама выкарыстоўвацца для «вылучэння і падкрэслівання асобных адрэзкаў звязнага маўлення толькі тады, калі ён дадзены на фоне іншых шрыфтоў» [3, с. 25]. Тэба зазначыць, што графічныя сродкі выразнасці мовы, як і сродкі іншых маўленчых узроўняў, маюць агульнапрынятую і аўтарскую разнавіднасці.

Рыгор Барадулін, у вершах якога графічныя сродкі выразнасці з'яўляюцца прадуктыўнымі і 90-годдзе якога адзначаецца ў лютым гэтага года, што і паслужыла прычынай апісання графічнага ўзроўню яго вершаванай мовы, шырока карыстаецца дзвюма названымі разнавіднасцямі экспрэсіўных графічных сродкаў. Што да агульнапрынятых спосабаў акцэнтавання, то тут відавочна, на наш погляд, глыбокая праца аўтара з рэдактарам: напрыклад, **петыт і дробны курсіў** выкарытоўваюцца пры афармленні эпіграфаў да вершаў (*Б'еца, ўеца шпаркі, лёгкі / Сінякрылы матылёк*. Максім Багдановіч – «Матылёк»; Сорак думак у мядзведзя, / Трыццаць дзевяць з іх пра мёд... Анатоля Клышка – «Сорак думак», *Мая Радзіма – гэта там, / Дзе праплываюць самыя / прыгожыя аблогі*. Жуль Рэнар – «З-пад нахмураных броваў / даспелага жыта...»; ...*радасць галавой да неба / даставала*. Амар Хаям – «Дзівоснае імгненне»); пры датаванні твораў («З-пад сонца бацькоўскага сэрца...» – 5 лютага 2003 г.; «Прызнанне» – 1983; «Жыць хоча боль, / Бо ім ўсё живе...» – 13 лютага 2003г.); адрас прысвячэнняў асобам, мясцінам ці інш. (Васілю Зуёнку, *Нарачы, Уладзіміру Кататкевічу, Памяці Васіля Быкава; Яе светласці Свечы*); тэкст і крыніца цытавання ці крыніца натхнення (Нахілі, Госпадзе, вуха Сваё, і пачуй мяне... *Псалём 85:1; 3 Міхаіла Лермантава; 3 Івана Буніна*). Петыт у паэтычным тэксце выконвае разнастайныя функцыі, аднак найчасцей – удакладняльную. Змест інфармацыі, аформлены з яго дапамогай, нельга ўспрымаць як

другасны, паколькі ў мастацкім тэксце няма нічога выпадковага, нават калі петыт ужываецца пры тлумачэнні значэння пэўных лексем, у прыватнасці культуронімаў ці інш.: *Звартноц** – назва верша: *З в а р т н о ц – армянскі храм VII стагоддзя, разбураны заваёўнікамі ў VIII стагоддзі.

Курсіў літар можа выкарыстоўвацца пры афармленні сэнсава важных лесем/ радкоў для раскрыцця ідэі твора, выяўлення аўтарскай пазіцыі, а таксама у назвах вершаў у некаторых зборніках: Бо ў самаіснасці палон ласакавы. / Наноў пачнецца свет / Са слова *зноў*; Растацца з нябёсамі, / Каб растаць на зямлі... / Сняжынкi цьмеюцца / Бelay сажаю. / Цяжкое тваё пытанне / *Калі* / На шляхах маўчання / Нябыт уважае; *Дробненькі дожджык дыі накрапае...* – / *Журыцца* мінская радыёхваля; *Выйдзі, дзяўчына, – сэрца чакае...* / Можаш чакаць, як пагоды з мора; *Прыцягненне «Віцебскай зямлі», «На Ушаччыну!»*, *«Партызанскі ўрок», «Мудрая восень»* і інш. са зборніка лірыкі **«абсяг»**; ужывальны таксама пры напісанні жанра пасля назвы верша (*Вушацкае паданне; Мамаіна паданне*), эпіграфа да часткі кнігі (*У маміных, / Поўных нябёсаў вачах, / Спяшаліся паснавядацца аблокi; Пусці ў душу Хрыста*), верша пасля частак кнігі/ пасля ўсёй кнігі (*Бог высявае з адной сяўні / І зерне й чалавека, / Каб радзілі / І ярына, і сум на вышыні, / Каб у анёлаў / Прамаўлялі крыллі* – з кнігі **«Ксты»**).

У выніку інтэртэкстуальных сувязей узнікаюць разнастайныя узаемадзеянні тэкстаў; у выніку чаго ствараюцца стылістычныя прыёмы, у тым ліку рэмінісцэнцыя: *Марыў Купала пра гордае шэсце / Праўды, / А перад усім, / З цэлым народам гутарку весці.*

Тлусты шрыфт ужывальны пры афармленні назваў твораў, першай літары першага слова тэксту: **«Вясновая замалёўка»**; **«Заяц варыць піва»** – верш, прысвечаны У. Караткевічу; **«Журавінка»**; **Не загадаеш сваёй вярсе / Быць доўгай. / Штогод перад жыццём расце / апошні доўг мой...**; **Было спрадвеку, слова, ты / Крыніцай цудадзеянай сілы, / Што вызваляла з нематы, / Айчыны ніву каласіла.**

Фактычны матэрыял дэманструе: **вялікая літара** ў паэзіі Рыгора Барадуліна адлюстроўвае як агульнапрынятыя правілы яе ўжывання, так і выконвае стылістычную функцыю. У такім выпадку яна з'яўляецца сродкам акцэнтацыі ўвагі на сэнсе таго слова, якое паводле арфаграфічных нормаў пішацца з малой літары: З Гліны жывучай Нябесны Ганчар / Рупна ляпіў чалавечкаў; Белую аблачынку вішні, / Здаецца, выдыхнуў Усявышні; Мама – / пасрэдніца між Богам і сынам – / Дзеліцца хлебам адзіным; Пачынаецца дарога з парога, / Якую ні выбірай – / Усе дарогі вядуць да Бога; Сэнс Вечнае кнігі даходзіць да нас тады, / Як ад нас адыходзяць нашы гады; Богам Адзіным душа

жыве, / Мама душу дабрыні навучае; Бога і Маму ў душы нашу, / Каб
аніхто не ўкрыўдзіў, / На гэтым свеце людзі чужыя. / Як родныя сёст-
ры – Мама і Раніца; Як цяпер, як апошні колас. / З самых родных яшчэ
засталіся / Бацька Бог і ад мамы Голас. Асаблівы сэнс ужыцці паэта
маюць Мама, Ушаччына, уся Беласусь і Усявышні, таму натуральна,
што і самі дадзеныя лексемы і ўсе сінанімічныя ім словы ці назвы
блізкіх па змесце паняццяў пішуцца з вялікай літары.

**Прабелы паміж літарамі, або разбіўка літар, падзел слоў на
склады ў радок ці лесвічкай** – спосаб закцэнтаваць увагу чытача і
вылучыць слова, выкарыстоўваюцца паэтам пры афармленні назваў
твораў, асобных сэнсава важных для раскрыцця зместу твора, вы-
яўлення аўтарскага настрою слоў:

Аль-

бомнае (назва верша);

На хутары,

Імя якога ціхутка

Рэха

Па складах вымаўляе:

Ве-

ра-

со-

вач-

ка;

Зірні, паслухай:

пад весялухай

ад Обаля ў пантоплях

патопамі

па-

то-

па-

лі-;

Імя тваё нашчадкам з нетраў выплывае –

Сівых стагоддзяў рэха:

Бе-ла-русь!..;

Расу трасу –

Сям’ю паю,

Пяю,

А працы – у-ю-ю-ю!

Ілюстрацыйны матэрыял пацвярджае: такое графічнае вылучэн-
не маўленчых адзінак з’яўляецца адметнасцю вершаванай мовы Рыго-
ра Барадуліна.

Выкарыстанне **іншамоўнай графікі**, у тым ліку варварызмаў, у
эпіграфах і ў тэкстах абумоўлена неабходнасцю афармлення крыла-
тых выразаў, часам з мэтай стварэння фігуры рэмінісцэнцыі: Repetito
est mater studiorum; post scriptum – выразы іншамоўнага (лацінскага

паходжання) не частаўжывальныя ў паэзіі Рыгора Барадуліна, зместам жа яны нагадваюць пра вечныя ісціны, пра мудрыя высновы.

Да графічных сродкаў выразнасці адносяцца таксама незвычайныя па графічным афармленні творы, у тым ліку **акраверш**. Гэты вершаваны жанр, напрыклад, ужываецца для стварэння вершаў-прысвячэнняў, загадак; ён, як і ўсе іншыя графічныя сродкі выразнасці, разлічаны на зрокавае ўспрыманне: у ім пачатковыя літары радкоў, што чытаюцца зверху ўніз, утвараюць слова -- імя ці прозвішча таго, каму адрасуецца прызнанне, пажаданне ці адгадка да загадкі і г.д. Сярод незвычайных па графічным афармленні вершаў паэта ёсць твор, які аўтар кваліфікуе як «СПРОБА АКРАВЕРША»:

Аленю здзіўлення аб скалы адчаю / разбіцца ў запале. / Ледзь
Вашая ўсмешка ўздызе – ўхвал / загрыміць абвал. / Але, асмялеўшы ад
страху, / выводжу світальнае Але (Р. Барадулін). Верш-прысвячэнне
Але вызначаецца, акрамя ўсяго, і слоўнай аўтарскай выразнасцю.

Акратэкст, у якім пачатковыя літары складаюць алфавіт, называецца абцэдарыем (лац. *abcedarium* – алфавіт). Узорам абцэдарыя можа быць верш Рыгора Барадуліна «Па схіле алфавіту»: на кожную літару алфавіту паэт прыводзіць тыя словы, якія ў яго выклікаюць пэўныя ўспаміны. У названым творы граматычнай сувязі паміж членамі сказа няма, паколькі кожны *слупок* складаецца з некалькіх намінаўных сказаў – ад 4 да 24:

Споведзь,

свет, сейбіт, смага, сведка, Спас, Саракі,
Сарочына, сірата, сорам, сырапеня,
скарга, скарбонка, стрыгнатка, студня,
сухмень, саха, сарачыны, сачэнь,
скароміна, сігналетка, Селівей, свята; –

у дадзенай страфе на літару С, кожнае слова – сэнс, сімвал, у кожным з іх адлюстравана прычынна-выніковая аўтарская асацыятыўная сувязь, невядомая чытачу. Яна звязвае падзеі, з’явы, асоб, шляхі-дарогі ў паэтава жыццё, аднак у кожнага, хто чытае, будуць абуджацца свае ўспаміны. Можна правесці лінгвістычны эксперымент, каб звязаць у адно ўсе словы на С: так, усё пачынаецца са *споведзі*, якая ачышчае душу, а затым адкрываецца *свет*, а ў гэтае чыстае *свет*-поле, магчыма, поле душы, выйдзе *сейбіт*, ён будзе сеяць дабро і так спатоліць *смагу* чакання радасці, светлага ўраджаю; на гэтым шляху выратавання душы заўсёды знойдзецца *сведка* – ‘той, хто ведае’, куды ісці далей – у *Спас*, яблычны, мядовы, арэхавы, і ў самы галоўны – *Спас* душы чалавека. Уратаваная душа кліча вясну як сімвал маладосці, пачатку – і гэта ўжо будзе на *Саракі*, дзень гукання вясны... А беларускія *Саракі* вядуць свае асацыяці-ўспаміны: «маладзіцам па сыночку, бабулькам па кіёчку, дзяўчатам па вяночку»;

у некаторых рэгіёнах Беларусі ў гэты дзень трэба было з'есці 40 варэнікаў ці кулябяк; «саракі саху ў поле валаклі»; лічылася, што ў дзень гукання вясны з-за мора прылятае 40 стай птушак, таму яно і называецца птушыным святам. Філалагічны аналіз дазваляе нам зрабіць экстралінгвістычныя экскурсы, звязаныя з этымалогіяй слова, каб раскрыць змест радкоў і правільна вызначыць ідэю. Далей у страфе на літару С падаюцца словы і з негатыўнай канатацыяй – *сірата, сорам, скарга, сухмень*, але завяршаецца асацыятыўны рад слоў паэта лексемай *свята*. Зазначым, што словы ў строфах абцэдарыя падаюцца не ў алфавітным парадку, а ў тым, які дыктуе памяць аўтара, само жыццё. У жыцці так і бывае, што сум чаргуецца з радасцю, выратаванне душы – заўсёды радаснае завяршэнне, яно і ёсць *свята*.

Відавочна, што графіка можа быць крыніцай выразнасці маўлення. Багаты фактычны матэрыял вершаванай мовы Рыгора Барадуліна якраз і пацвярджае дадзеную выснову. Аналіз графічных сродкаў, іх значэнне, функцыя, павінны ўлічвацца пры агучванні тэкстаў, а таксама пры вызначэнні мэты твора, пры характарыстыцы яго ідэйна-эмацыянальнага зместу, а таксама пры характарыстыцы вобраза аўтара і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – СПб: Искусство. – СПб, 1996. – 848 с.
2. Москвин В.П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / В.П. Москвин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д:Феникс. 2006. – 630 с.
3. Сущинский, И. И. Коммуникативно-прагматическая категория «акцентирование» и средства ее реализации в современном немецком языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / И. И. Сущинский ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1991. – 45 с.

УДК 821.161.3-822

Н.В. Заяц, дац., канд. філал. навук
(БДПУ, г. Мінск)

СПАДЧЫНА А. КУЛЯШОВА І А. ПЫСІНА Ў СЕРЫІ “ЗАЛАТАЯ КАЛЕКЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ”

У серыю “Залатая калекцыя беларускай літаратуры”, заснаваную ў 2011 г. выдавецтвам “Мастацкая літаратура” сумесна з Інстытутам літаратуразнаўства імя Янкі Купалы НАН Беларусі, уваходзяць, як і заяўлена ў назве, найбольш значныя і знакавыя, “залатыя”, узоры